

Vajna Károly élete és műve¹

A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak a 160. születési évfordulója alkalmat ad életének és művének felidézésére. Ő azon jeles alakja a magyar kultúrtörténetnek, aki származása, iskoláztatása, munkája révén egy olyan életművet alkotott, amelynek eredménye egy addig nem létezett tudásterület létrehozása lett.

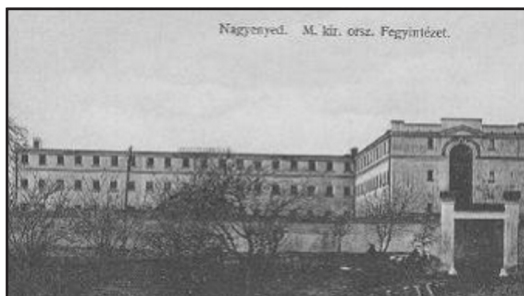
* * *

Vajna Károly 1851. október 13-án született Nagyenyeden. Édesapja, a jogot is tanult háromszéki székely, Vajna Antal az akkor már több mint kétszáz éves múlttal rendelkező, a magyar kultúra számos kiválóságát adó nagyenyedi kollégiumnak, a Bethlen Gábor alapította Főtanodának volt a pedagógia-klasszika literatúra tanára. Nagyműveltségű ember, aki kiváló

szervezőképességével egyik újraindítója volt az 1849. januári román pusztítás áldozatává esett kollégium és város életének. Édesanyja a franciaországi születésű Asbrani Karolina, akitől az akkori Európa összekötő nyelvét sajátíthatta el.²

Tanulmányai során Vajna a nagyenyedi kollégiumban klasszikus műveltséget sajátított el, hiszen tanult pl. latin, német, ógörög nyelvet, de az oktatás kiterjedt a reáltudományokra, mint a csillagászat, matematika, s a művészeti tárgy rajzra is. A hat gimnáziumi osztály után a Főtanoda bölcsészeti képzésén tanult.³

Vajna nyilvánvalóan ismerte a városában 1858-ban a bécsi birodalmi kormány által létesített *fegyintézetet*, amelynek életéről hallottak megfoghatták ifjúai fantáziáját.

¹ A kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum 2011. október 17-i emlékülésén megtartott előadás szerkesztett változata.

² Az életrajzi adatok forrásai: A nagy-enyedi ev. ref. egyházközség családkönyve. Nagyenyedi Gyülekezet, Személyi táblázat 17. ; Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfőház fegyőrség nyilvántartásai (1881) 1896-1944 (1950). Budapest Főváros Levéltára (BFL), VII.101.j. [Ennek rendelkezésre bocsátását köszönöm Dobrotka Katalinnak.] ; Az apa, Vajna Antal szerepéről ld. A Bethlen-Kollégium legújabb története. Nagyenyed, 1896. 187-189. p.

³ A nagy-enyedi Ev. Ref. Bethlen Főtanoda tanító- és tanuló-személyzetének, s az 1867/8. tanév végén tartandó közvizsgáknak kimutatása. N.-Enyed, 1868. 20. p.; A nagy-enyedi Ev. Ref. Bethlen Főtanoda tanító- és tanuló-személyzetének, s az 1869/70. tanév végén tartandó közvizsgáknak kimutatása. N.-Enyed, 1870. 11. p.

Az érettségi után, 1870–74-ben az erdélyi szászok központjában, Nagyszebenben folytatta tanulmányait a jogakadémián. Itt jogi tárgyakat (pl. magyar alkotmány, római jog, magyar és osztrák magánjog, büntetőjog), kamarai tudományokat (pl. nemzetgazdaság, pénzügy- és államszámviteltan, statisztika), törvényszéki orvostant tanult, a város közegében pedig magas szintre fejleszthette német tudását. Tanulmányai eredményeként jogtudományi államvizsgát tett.⁴

A jogakadémia befejezése után a nagyenyedi törvényszék joggyakornokaként kezdett dolgozni, s 1875-ben bírói vizsgát tett. Mivel azonban e szervet az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről szóló 1875. évi XXXVI. törvénycikk (tc.)⁵ alapján kibocsátott 2722/1875. IME rendelet⁶ megszüntette, ezért Vajna a közigazgatásban folytatta a munkát: Nagyenyeden maradván 1875–87 között Alsó-Fehér vármegye aljegyzőjeként, később a város tanácsosaként, majd három évig ismét a megye szolgálatában, árvászéki ülnökként tevékenykedett. Tovább is képezte magát, s 1886-ban államszámvitel-tani végzettséget szerzett Kolozsvárott. Mint egzisztenciával bíró tisztviselő 1878-ban Naszódon házasságot kötött a helyi szász Stock Leopoldinnal.

Ebben az évben született az 1878. évi V. tc-kel megalkotott büntető törvénykönyv is a büntettekről és vétségekről, amely majd meghatározta Vajna további életét. A kódex szankciórendszerét a szabadságvesztésre alapozta, hiszen a 20. §-a rögzítette, hogy a „büntetések nemei a következők: 1. halálbüntetés, 2. fegyház, 3. államfogház, 4. börtön, 5. fogház, 6. pénzbüntetés”. Ennek megfelelően a magyar kormányzat az 1880. szeptember 1-jén hatályba lépett kódex végrehajtása érdekében hatalmas építési beruházásokat végzett: sorra létesültek, bővültek, korszerűsödtek az országos fegyházak, törvényszéki börtönök, járásbírói fogházak, amelyek személyzetének feltöltése új lehetőségeket kínált sokak számára.⁷

Vajna is váltott, s képzettségeinek felhasználásával a büntetés-végrehajtás munkájába kapcsolódott be: 1887–89-ben a szegedi kerületi börtön, majd 1895-ig a

szamosújvári fegyház ellenőreként szolgált. E beosztás betöltésének feltétele volt a már említett számviteltani vizsga, maga a munkakör pedig az intézet gazdasági vezetését, s az igazgató helyettesítését jelentette. 1895-ben magasabbra lépett: a szamosújvári fegyház igazgatója lett, figyelemmel arra is, hogy a beosztás betöltéséhez szükséges jogi végzettséggel és jogtudományi államvizsgával rendel-

⁴ A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története. Pest, 1873. 231. p.

⁵ A hivatkozott törvények forrása a Corpus Juris Hungarici. A törvényekbe zárt történelem. (Szerk. Pomogyi László.) Bp. KJK-KERSZÖV, 2000. CD-ROM.

⁶ Magyarországi Rendeletek Tára (RT), 1875. 216. p.

⁷ Az építkezésekről ld. Megyery István (szerk.): A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Bp. 1905. 254–255, 425–524. p.; Nánási László: A magyar királyi ügyészség története. Bp. Legfőbb Ügyészség, 2011. 89–90., 122., 152–153. p.

kezett. Innen 1898-ban Szegedre vitte vissza útja a kerületi börtön igazgatójának. Három év elteltével, 1901. november 14-ével pedig a fővárosba került – mint a Budapesti Országos Gyűjtőfogház igazgatója.⁸

Vajna a büntetéseket végrehajtó szervezet tagjává és egyik vezetőjévé válva meggyőződéssel hitt a szabadságvesztés hasznosságában. Mint írta: a korábbi „legiszonyúbb, legkegyetlenebb, legembertelenebb büntetések nemhogy elriasztották volna az embereket a büntettek elkövetésétől, sőt sok esetben ambicionálták őket arra. És minél gyakoribbak voltak e kegyetlen büntetések, annál többet vesztek elijesztő voltukból, annál megszokottabbakká váltak. [...] A nyilvános kivégzés is a nagy közönségnek mulatságául és erkölcsének eldurvulására eszközül szolgált”. Amikor viszont az „emberiség rájött arra, hogy a gonoszokat meg kell győzni arról, hogy a büntetés, az avval járó szenvedés igazságos és méltányos, akkor elfogadta a javítás elvét, mert már arra törekedett, hogy a bűnösöket bűneiknek tudatára ébressze, a büntudat pedig első feltétele és jele a javulásnak.”⁹

A kor felfogása szerint a munka a „javításnak egyik leghatalmasabb eszköze”, ezért az elítéltek a szabadságvesztés tartama alatt nem tétlenül múltatták az időt, hanem képzettségüknek, egészségi állapotuknak megfelelően részt vettek az intézet által biztosított foglalkoztatásokban. A Vajna által vezetett fegyházakban pl. szövő, cipész, famegmunkáló (kádár, asztalos, esztergályos), lakatos, kovács, szabó, kosár-, kefe- könyvkötő, gyékényfonó műhelyek, üzemek működtek. Emellett az elítéltek tanultak és vallásuknak megfelelően hitéleti szertartásokon vettek részt.¹⁰

Vajna szerint a büntetés töltése nemcsak az elítéltet, hanem a hozzátartozóit is sújtja, ezért „enyhíteni kell a rabságban levők ártatlan családjának testi-lelki nyomorán szeretettel, jó tanáccsal, adományokkal”, továbbá szükséges a „szabadulásuk után a fölöttük való gyámkodás és becsületes megélhetésüknek biztosítása”. E célokra jöttek létre azon társadalmi szervezetek, amelyek az „eltévelyedett embereket testvérül fogadják, nekik a börtön kapujánál segítő kezeket” nyújtanak, annak érdekében, hogy „őket a jó útra tereljék, s azon megtartsák [...], gyámolítsák, nekik gondjukat viseljék, s őket a hazának és az emberiségnek megmentsék”.¹¹

E gondolatoknak megfelelően Vajna „lelkes és jóakarató támogatásban” részesítette a segítséget és utógondozást végző szervezeteket: 1909-ben részt vett az Országos Protestáns Patronage Egyesület létrehozásában, melynek alelnöke lett, az e szerv által alapított dunaalmási szeretetház tevékenységét figyelemmel kísérte, mint ahogy hozzájárult a gyűjtőfogházban lévő „rabnők lelki nyomorának enyhítésére” törekvő Lorántffy Zsuzsánna Egyesület működéséhez, valamint a Fővárosi Katholikus Patronage Egyesület által szervezett rendezvényekhez.¹²

⁸ Megyery: i. m. 293. p.

⁹ Vajna Károly: A pátronázsról, vagyis a rabok és azok családja fölött való gyámkodásról. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL). 1903/35. 549. p.

¹⁰ Megyery: i. m. 297., 487., 511. p.

¹¹ Vajna: A pátronázsról... PEIL, 1903/36. 565. p.

¹² Patronage. Jász Újság, 1910/3. 3. p.; Országos Protestáns Patronage Egyesület megalakulása. PEIL, 1909/6. 92. p.; A dunaalmási szeretetház felavatása. Dunántúli Protestáns Lap, 1912/46. 398. p.; Vajna: A pátronázsról... PEIL, 1903/37. 582. p.; Szabó György: Patronage a kir. országos gyűjtőfogházban. Jogtudományi Közlöny, 1908/4. 25. p.

A megítélés szerint Vajna Károly munkájában „kiváló szakavatottsággal és lankadatlan buzgósággal kezelte a fegyházi nehéz és sokoldalú igazgatási teendőket. Első tisztviselője volt a fegyintézetnek nemcsak hivatali állásánál, hanem ügybuzgóságánál fogva is”. Ennek elismeréseként számos alkalommal részesült fizetési osztály és fokozat, valamint személyipótlék-emelésben, kitüntetésben: 1905-ben az uralkodótól királyi tanácsosi, 1919 februárjában pedig a Népköztársaság minisztertanácsától miniszteri tanácsosi címet kapott.¹³

Vajnát hivatásán túl számos más dolog foglalkoztatta. Tulajdonságai a nyitottság irányába vitték, hiszen mint írták róla: „széles látókörrel bíró mívelt, jó modorú férfiú, ki nélkülözhetetlen tagja volt a mívelt köröknek, de nem vetette meg az egyszerű embert sem. Kötelességét példás pontossággal teljesítette. Érdeklődött minden iránt, ami szép, jó, nemes. Egy perczig sem vesztegelt tétlenül: a munka, mely nemesít, volt életeleme.” Ennek megfelelően foglalkozott művészettel, irodalommal, régészettel, nyelvekkel. Festett és írt, pl. megírta szolgálati helyének, az 1785-től fegyintézeté alakított szamosújvári várnak a történetét, s művelődési rendezvényeket szervezett.¹⁴

1905 szeptemberében közreműködött a magyar jognak és büntetés-végrehajtásnak rangot jelentő világrendezvény, a VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus lebonyolításában. Mint a korszak kimagasló büntetőjogásza, Edvi Illés Károly írta, a rendezés „annak nyílt elismerését jelenti, hogy Magyarország már közösségbe lépett a kultúrállamokkal, s [...] jogászaink és börtönügyi szakértőink méltó kiegészítői [...] a művelt világ kitűnőségeiből alkotott nemzetközi kongresszusnak”.¹⁵

E jeles szakértők egyikeként – a korszak aktuális kérdéseivel (kodifikáció, börtönügy, bűnmegelőzés, a fiataikorúakra vonatkozó jogintézmények) foglalkozó, francia nyelvű rendezvénysorozat keretében Vajna Károly is bemutatta az általa vezetett büntetőintézetet, a *gyűjtőfogházat*, amely – a korabeli újságok szerint a „legnagyobb mértékben megnyerte a külföldi vendégek tetszését”.¹⁶

A kongresszus alkalmából adta ki magyar és francia nyelven az Igazságügyi Minisztérium (IM) az oda berendelt Megyery István királyi főügyész helyettes által szerkesztett, a hazai szabadságvesztés-végrehajtás kérdéseit részletesen taglaló, „A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek” című hatalmas

¹³ Hodoreán János: A szamosújvári kir. országos fegyintézet múltja. In: Szongott Kristóf – Vajna Károly – Hodoreán János: A szamosújvári vár. Szamosújvár. 1898. 57. p.

¹⁴ Vajna Károly: A szamosújvári vár leírása. In: Szongott – Vajna – Hodoreán: i. m. 11-39. p.; Szongott Kristóf: Vajna Károly fegyintézeti igazgató. In: Szongott – Vajna – Hodoreán: i. m. 63-64. p.

¹⁵ Edvi Illés Károly: A börtönügyi kongresszus. Budapesti Hírlap (Bp. H.), 1905/243. 8. p.

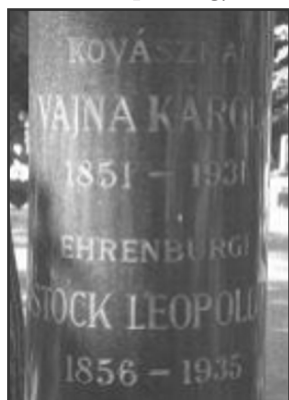
¹⁶ A nemzetközi börtönügyi kongresszus. Vasárnapi Ujság, 1905/36. 570. p.; A börtönügyi kongresszus. Bp. H. 1905/249. 7. p.

művet, melynek történeti része részint a „börtönügyi irodalom terén működő” Vajna akkor már készülő monográfiája alapján íródott.¹⁷

Az erdélyi többnemzetiségű közeget jól ismerő, és a fegyintézetekben is különböző etnikumokhoz tartozó elitéltekkel találkozó Vajna figyelmét felkeltették a népelet kérdései is, s így 1905 novemberében a Magyar Néprajzi Társaság tagja lett. A társulat életében részt véve publikált is a büntetések történetéhez kapcsolódóan.¹⁸

Szolgálati idejének végéhez közeledve a vesztes I. világháborút követő zavaros időkben Vajna Károly belekerült a történelem sodrába, hiszen a gyűjtőfogházban foganatosították 1919 februárjától az állam elleni bűncselekmények gyanújával vizsgálati fogságban lévő kommunista vezetők fogvatartását március 21-ig, majd hatalomra kerülésük után Wekerle Sándor volt miniszterelnök internálását. Az idő-sődő, 68. életévében járó ember átélte a tanácsköztársaság bukása utáni kormányzati káoszt, a román megszállását, majd a kivonulásukat követő újabb hatalomváltást. Mindezek lezárásaként 1919. december 31-én nyugalomba vonult.¹⁹

Nyugdíjasként a Budapesti Református Egyház presbitereként, amelynek még 1906-ban választották meg, kőbányai parochiális gondnokként, valamint a szülővárosa és egykori iskolája emlékeit ápoló, az elszármazottaknak találkozási lehetőséget biztosító Nagyenyedi Bethlen Kollégium volt Diákjai Testvéri Egyesületének alapító tagjaként tevékenykedett.²⁰

Majd' nyolcvan évesen, 1931. július 13-án hunyt el, s két nappal később – rokonsága és barátai gyászatól kísérve – temették el a fővárosban, a Rákoskeresztúri Újköztetőben.²¹ (Sírját a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2011. november 16-án hozott 77. számú határozatával a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította.)

* * *

Vajna Károly szakmai pályafutása Magyarország felvirágzásának, évről-évre való gyarapodásának idejére esett. E korszakban kialakult a tömeges érdeklődés a haza dolgainak megismerésére, múltjának, jelenének feltárására. Megtörténtek a gyűjtések, rendszerezések, melyek tudományos és népszerűsítő, sok esetben reprezentatív kiadványokban (monográfiák, lexikonok) láttak napvilágot.²²

¹⁷ Megyery: i. m. 489. p. – Megyery munkájának francia nyelvű kiadása: Les institutions pénitenciaires de la Hongrie. Bp. 1905. 634 p.

¹⁸ Ethnographia, 1905/6. 394. p.; Ethnographia, 1906/1. 64. p.; Vajna Károly: Meglakatolt emberi állkapcsok. Néprajzi Értesítő, 1904/1-2. 85-91. p.

¹⁹ Budapesti Büntető Törvényszék, B.5736/1919.; Budapesti Királyi Büntető Törvényszék büntető peres iratai 1919-1950. BFL VII.5. c.; Görög Staub Károly – Patay Géza: Wekerle Sándor. Bp. Helikon, 2011. 229-231. p.

²⁰ Presbiterválasztás Budapest. PEIL, 1906/28. 445. p.; A Budapesti Református Egyház új szervezete. PEIL, 1909/24. 384. p.; Barabás Endre (szerk.): Nagyenyedi vendiákok 1908-1926. Bp. 1926. 16. p.

²¹ Meghalt a gyűjtőfogház volt igazgatója. Bp. H. 1931/159. 11. p.; Hivatalos Értesítő, 2012/17. 2786. p.

²² Pl. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. 1-21. kötet (k.). Bp. 1887-1901.; Borovszky Samu (szerk.): Magyarország városai és vármegyéi. 1-26. k. 1896-1914.; Márkus

A számos megjelent mű közül azonban hiányzott a magyar büntetésügy múltjának feltárása és megörökítése. A korszak szakirodalmá addig alapvetően a helyes megoldások megtalálásával, a börtönügy működésének kérdéseivel foglalkozott.²³

Ebben a közegben Vajna Károly hatalmas munkája következtében viszont alapvető változások történtek, melyek eredménye egy monográfia megjelenése és egy börtönügyi múzeum felállítása lett.

Vajnát történeti érdeklődése és hivatása egyaránt ezek létrehozására sarkallta, a kutatásban és feldolgozásban tehát a historikum vonzotta – „nem az újítás vágya vezérelt, hanem a régiségek iránt való szeretetem ösztönzött munkásság-ra”. Ebbéli munkájának motívumaként írta: „láttam milyen édes keveset törődnek nálunk [...] a hazai börtönügy múltjával”. Ennek jelentőségét illetően vallotta, hogy ismerete „mértéket ad kezünkbe a jelen intézményeinek elbírálásához. Ha nem törődünk avval, hogy mekkora utat, mennyi idő alatt és minő erőfeszítéssel hagyunk hátra – akkor távoli célt elérni soha nem fogunk”. Vallomása szerint nem a dicsőséget kereste, hanem csak a kötelességét végezte. Munkájának értéke felől ekként vélekedett: „érdemes vagy bárcsak érdekes-e művem? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy lelkiismeretesen dolgoztam rajta, hogy becsületos munkát végeztem. [...] A kötelesség teljesítése pedig nem lehet hiábavaló munka”.²⁴

Vajna Károly évekig tartó forrásgyűjtése és feldolgozása eredményeként – az IM támogatásával – 1906–07-ben megjelent Budapesten a „*Hazai régi büntetések*” című munka két óriási kötete. Az előszó szerint a szerző a mű létrehozása érdekében mindazt összegyűjtötte „ami csak ismeretek gyarapítására szolgálhat”. Mint írta: „fölkutattam a jelentéktelennek látszó forrásokat is, és ezeket meg az alig

Dezső (szerk.): Magyar jogi lexikon. 1-6. k. Bp. 1898-1907.; Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. 1-5. k. Bp. 1907-1922.

²³ Pl. Pulszky Ágost – Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete és jelen állása, különös tekintettel Magyarországra. Pest, 1867.; Réső Ensel Sándor: Fegyházi reform Magyarországon. Pest, 1868.; Tóth Mór: Tanulmányok a börtönügy terén. Eger, 1874.; Tauffer Emil: A szabadságvesztés büntetés különféle neveinek végrehajtása és a pénzbüntetés... Bp. 1880.; Börtönügy a magyar királyi országos fegyháztervezetékben. Bp. 1885.; Török Kálmán: Emlékirat a szegedi királyi kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról. Szeged, 1886.; Uhlyarik Albin – Balkay István: Elzárás nélküli kényszermunka. Bp. 1893.; Gruber Lajos: A rabélelmezés. Bp. 1901.; Finkey Ferenc: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései. Bp. 1904.

²⁴ Vajna Károly: Hazai régi büntetések. I. kötet. Bp. 1906. 3-5. p.

szívárgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történetíró, akár pedig régiségbúvár legyen is az”.²⁵

Vajna kitapogatlan úton indult el műve létrehozásához. A magyar történeti irodalomban addig csupán néhány kisebb írás jelent meg a téma kapcsán,²⁶ ellenében az általa jól ismert és használt német, osztrák munkákkal, amelyek mintaként szolgálhattak számára.²⁷

A szerző alapvetően elsődleges, levéltári forrásokra alapozta művét – „az orsz. levéltárban található, a fenyítőházakra vonatkozó összes irományokat áttanulmányoztam, a tárgyamra vonatkozással levő könyveket, ahol csak találtam, átolvastam”.²⁸ Vajna az ekkoriban nagyszámban megjelent vármegyei, városi monográfiákat átnézve számos adalékot nyert forrásként.²⁹ Ugyanígy hasznosította a forrásgyűjteményeket, a jog- és köztörténeti, a néprajzi kiadványokat, az ezen tematikájú folyóiratok, a napi sajtó vonatkozó cikkei, sőt a szépirodalom és a népköltészet alkotásait is.³⁰

²⁵ Uo. 3. p.

²⁶ Széll Farkas: A becstelenítés és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban. Debrecen, 1897.; Széll Farkas: Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban. Debrecen, 1903.; Dombováry Géza: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében a XIX. század első felében. Bp. 1906.

²⁷ A német irodalomból ld. pl. Wrede, Richard: Die Körperstrafen bei allen Völkern von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Kulturgeschichtlichen Studien. Dresden, 1898.; Rudolf Quanter több művet is megjelentetett a témában: Die Folter in der deutschen Rechtspflege sonst und jetzt. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts. Dresden, 1900.; Die Schand- und Ehrestrafen in der deutschen Rechtspflege. Eine Kriminalistische Studie. Dresden, 1901.; Die Leibes- und Lebensstrafen bei allen Völkern und zu Zeiten. Dresden, 1901., illetve Richard Brandt-tal közösen: Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte und ihre strafrechtliche Beurteilung. Berlin, 1904. – Az osztrák irodalomból ld. pl. Michael Friedrich von Maasburg művei: Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Oesterreichs. Wien, 1885.; Die Strafe des Schiffziehens in Oesterreich (1783-1790) Nebst einem Rückblick auf das altösterreichische Gefängniswesen. Wien, 1890.; Leitmaier, Victor: Oesterreichische Gefängniskunde. Wien, 1890.

²⁸ Vajna: Hazai... I. k. 4. p. – Kigyűjtötte pl. a Császári és Királyi Hadi Levéltár, a Magyar Országos Levéltár, Bars, Csongrád, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék, Baja, Kecskemét, Körömbánya, Szeged városok, Jászládány község iratanyagát.

²⁹ Pl. Balla Gergely: Nagy-Körösi krónika. Kecskemét, 1856.; Jakab Elek: Kolozsvár története oklevéltárral. 1-3. k. Bp. 1870-1888.; Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája. Ungvár, 1881.; Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. 1-5. k. Miskolc, 1886-1911.; Reizner János: Szeged története. 1-4. k. Szeged, 1899-1900.; Szongott Kristóf: Szamosújvár sz. kir. város monográfiája. Szamosújvár, 1901.; Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája. Bp. 1901.

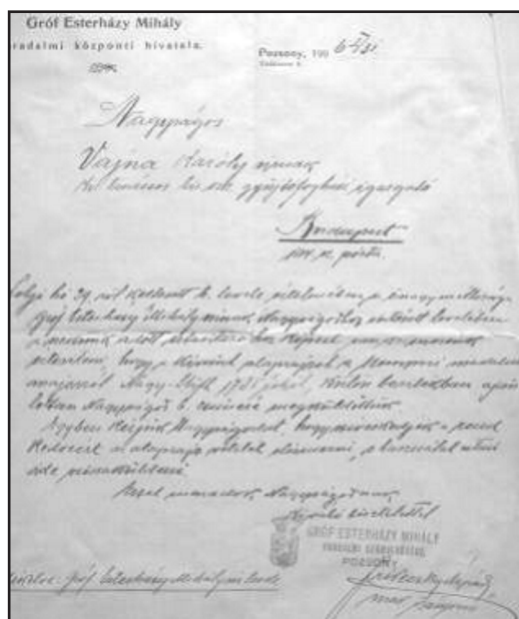
³⁰ Pl. Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. 1-12. k. Pest, 1860-1874.; Szilágy Áron – Szilágyi Sándor: Török-magyar kori történelmi emlékek. Pest, 1863; Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.): A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. 1-5. k. Bp. 1885-1902.; Takáts Sándor: Lapok egy kis város múltjából. Komárom, 1886.; Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894.; Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1899.; Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a 15-17. században. Bp. 1890.; Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve, 1706-1709. Közli: Thaly Kálmán. Bp. 1901.; Arany László – Gyulai Pál (szerk.): Magyar Népköltési Gyűjtemény. 1. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Pest, 1872.; Endrődi Sándor: Magyar népdalok. Bp. 1906. – Sajtó: pl. a Jogtudományi Közlöny, Budapesti Hírlap, Az Újság, Debreczen, Függetlenség cikkei – Szépirodalom: pl. Gyöngyösi István, Tinódi Lantos Sebestyén, Petőfi Sándor versei.

A levéltári és a nyomtatott források mellett ismeretségei, illetve közvetítők révén megkereste a vármegyék, települések, uradalmak tisztségviselőit, a helyi viszonyokat ismerő tanárokat, újságírókat, hogy a környezetükben található büntetési emlékekről adjanak tájékoztatást. Mivel Vajna korában történt a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenet, így ennek tanújaként saját és mások emlékeit is fel tudta használni.³¹

A feltárt anyag rengeteg adalékát a szerző két kötetbe rendezte, melyekből az I. 696, míg a II. 581 oldal terjedelmű, s a művet 181 illusztráció teszi szemléletessé.

A hatalmas monográfiában Vajna a magyarországi polgári jogrendszer előtti, jellemzően a szokásokon nyugvó tradicionális jog anyagát rendezte el. Az igazságszolgáltatás századokon át az emberek személyi állapota, rendi helyzete, lakóhelye szerint volt tagolt. A személyi és területi partikularizmus viszonyai között a bűn, annak megítélése és az azt követő büntetés is egyedi volt, jogegység nem létezett. Mint Vajna hivatkozott gondolatában írta: a büntetés célja a megtorlás és ezen keresztül az elrettentés volt. Ezen a helyzeten a XVIII. század felvilágosult abszolutizmusa idején kezdődött folyamatok változtattak, amelyek eredményeként hazánkban az 1848-as alkotmányos polgári forradalom betetőzését jelentő dualizmus kori jogalkotás és intézményrendszer létrehozása hozott gyökeresen újat.

Vajna művének felépítésében is jelezte a szankciórendszerben akkor már primátust élvező szabadságvesztés fontosságát: az I. kötet az ezen intézmény hazai előfutárainak tekinthető megoldásokat mutatja be, míg a II. más és más viszonyokban a becsületet és a testet érintő, továbbá az életet elvevő büntetéseket veszi számba. Ennek megfelelően a mű az alábbiak szerint tagolódik:

³¹ Vajna: Hazai... I. k. 4. p. – A Kiskun Múzeum (KM) adattára több, Vajnához intézett levelet őriz a gyűjtésről. Pl. 92.22.1. Horváth Árpád Szolnok-Doboka vármegyei főispáni titkár. Dés, 1904. május 31.; 91.21.1. Galsai Kovách Ernő volt lipótvári, illavai, váci fegyházigazgató. Vác, 1905. december 23.; 2000.208.1. Gróf Esterházy Mihály uradalmi központi hivatala. Pozsony, 1906. január 31. – Vajna apja, s a saját emlékeit is felidézte (egy tanuló kicsapása a nagyenyedi tanodából), továbbá ismerőseit, mint az 1880-as években működött híres ítéletvégrehajtó, Kozarek Ferenc özvegyét, vagy a már említett Kovách Ernőét az akasztás végrehajtásáról. Ld. Vajna: Hazai... II. k. 67., 188-189., 223., 239. p.

I. kötet

Előszó

Előzmények

A szempczi fenyítőház

A tallósi fenyítőház

A szegedi fenyítőház

Hajóvontatás és csatornaásás

Politikai foglyok

A gályarabok

Az olasz foglyok

A politikai foglyok a XIX. században

II. kötet

Katonai büntetések

A nemzeti hadseregbe vonatkozó rendszabályok

A nemesi fölkelést érdeklő intézkedések

A császári és a cs. kir. haderő törvényei, intézkedései a büntetésekről

Iskolai fenyítés

Megszégyenítő és megbecstelenítő büntetések

Haj- és szakáll-lenyírás

Megvesszőzés és kiséprűzés, kicsapás

Szalmakoszorú

Pacalvetés

Kaloda

Gallér és hegedű alakú nyak- és kézkaloda

Álló nyak- és kézkaloda

Lábkaloda

Láb- és kézkaloda

Pellengér

Nyakló vagy nyakvas

Szégyenkő

Kényszerű séta vagy meghurcolás

Szégyenketrec

Fa-ló és fa-szamár

Keresztrefeszítés

Nyelvlakat

Önmeghazudtolás

Eklézsiakövetés

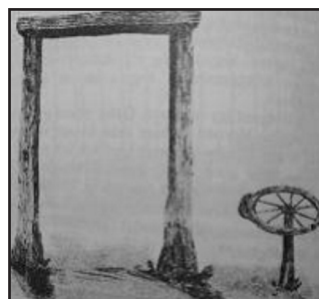
Kuriózumok

Kétféle halálos büntetés

Akasztás

Kerékbetörés

Az emberevők [egy bünper története]

Töredékek

A zenggi fonóház
 A dalmát szigetekre való deportáció eszméje
 A pesti dologház terve
 Boszorkánypörök

Okmánytár

A büntetések – a megszégyenítéstől az élet elvételéig – széles skálát öleltek fel. Ugyanakkor a partikularizmus miatt a tartalomjegyzékben felsoroltak nem jelentettek országosan egységes megoldásokat, hanem csupán a szerző által felállított rendszert. Vajna a források alapján más szankciókat is felidézett művében, azok részletesebb kibontása nélkül.³²

Egy büntetés az elítélre többféleképpen is hatott: pl. a pellengérre állítás megszégyenített, sértette a becsületet, a jó hírt, továbbá együtt járhatott testi fenytés-sel. A Vajna által felidézett selmebányai gyakorlat szerint „vásárok alkalmával és vasárnapokon történt a szégyenfához való kikötés, hogy sok nép láthassa. Sokszor úgy hangzott az ítélet, hogy a bűnösnek magának kellett hangosan kiáltani: »így jár a ki rágalmaz« vagy »így jár a ki lop«. Ha nem kiáltotta, akkor a két városi poroszló vesszőzte”.³³

A legsúlyosabb büntetés, a halál végrehajtásának két módját írja le részletesen a mű, szövegben és képben felidézve az akasztófa és a kerék megjelenési formáit és alkalmazásuk módját. Az ítélet végrehajtásának – a megtorlandó bűn nagyságához mérve – volt egyszerű és minősített esete. Utóbbinál az elítél élete elvétele előtt és után is bűnhődött. Erre hozta példának a szerző azt az 1595-ös ítéletet, amely a várat a töröknek feladó parancsnokkal szemben szabott ki. E szerint „jobb keze, mellyel esküjét a keresztyénség kárára könnyelműen megszegte és a kapitulációt aláírta, vágassék le, azután kötéllel az ég és föld között fölakasztassék és addig fojtassék míg lelkét kiadja; a Nap 3 napig süssön rá és csak azután oldják le és temessék el”, továbbá „jobb kezét örök emlékül egy vas rúdra tűzzék ki a bécsi bástyára, jószágait és várait kobozzák el”.³⁴

A kialakuló börtönbüntetés során sem csak a szabadság elvesztésére került sor, hanem a test fenytésére is. Így pl. az első hazai intézet, Szempe 1772-es szolgálati utasítása szerint „azokat, kik áhítatra vagy munkára és tisztaságra komoly megintés után is dévajságból nem akarnák ráadni magukat, először egy vagy két napig kenyéren és vízen kell tartani, azután pedig fokozatosan 8, 12, 16, 20-tól 24 terjedő korbácsütéssel kell büntetni, és addig kell kenyér és víz mellett fenytetni, míg igazán töredelem és engedelmesség nem mutatkozik”. A rabság az ítélet szerint is súlyosbodhatott a test büntetésével: erre szolgált pl. a pálcacsapás, korbácsütés, vasraverés, leláncolás, böjtölés, megbélyegzés.

³² Pl. rudakkal való megnyomatás, lófarkon meghordozás, zsákavarrás, kocsihúzás, a bűnös házában lerontása, utcatisztítás. Uo. II. k. 121., 151., 162., 164. p.

³³ Uo. II. k. 115. p.

³⁴ Uo. II. k. 192-193. p.

(Hazánkban a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozó némely intézkedésről szóló 1871. évi LII. tc. 1. §-a tiltotta meg a testi fenyíték fő-, mellék-, súlyosító, vagy fegyelmi büntetésként való alkalmazását.)³⁵

A műből kiderül a hajdani intézetek felszereltsége (pl. gyalog árnyékszék a szobákban), a rabok élelmezése, munkáltatása, az elítéltek és a személyzet fegyelmi viszonyai, a szökések, rendkívüli események (pl. rabnő teherbe ejtése).³⁶

A tradicionális jogban az eljárás során alkalmazott eszközök gyakran azonosak voltak a büntetések végrehajtására vagy azok súlyosbítására szolgálókkal, hiszen a különböző szerszámok, módszerek egyaránt szolgálták a bizonyítást a vallomás kivétele érdekében, mint az elítélés utáni szankcionálást: ilyen volt pl. egy szögekkel kiveret henger, a „spékelt nyúl”, amivel a testet a vattatásnál és kivégzésnél egyaránt lehetett gyötörni.³⁷

A kegyetlen eszközök alkalmazása a társadalom szemléletéből fakadt, hiszen – mint Vajna felidézte – századokon át a „keresztyén fölfogás a testet minden bűn forrásának, a kárhozát okozójának, a lélek üdvé legnagyobb akadályának, tehát megvetendőnek tartotta. A melyet fölötte üdvös dolog gyötörni, elnyomni, hogy föl ne lázadjon”. Az emberek a „szenvedésnek tisztító, erkölcsjavító hatásáról szentül meg voltak győződve. A korponai csonttörő tuskón olvassuk, hogy »A büntetettek megjavulnak«. Ehhez a szilárd vallási hithez hozzá járult még az az erős meggyőződés is, hogy az elrettentő példaadás a legbiztosabb, sőt egyetlen eszköz a büntetettek elkövetésének megelőzésére”.³⁸ (A modern európai büntetőjog atyjának, Cesare Beccariának 1764-es, a változást jelentő megfogalmazása szerint viszont a gyötetés, a kivégzés a „nézők nagyobb része számára látványosság, egyesek számára pedig felháborodással vegyes szánakozás tárgya; mindkét érzés erősebben foglalkoztatja a nézők lelkét, mint az az üdvös félelem, amelyet a törvény sugallni kíván”. Mint megállapította, „nem a büntetés erőssége, hanem annak tartama az, ami a legerősebb hatással van az emberi lélekre. [...] Nem valamely gonosztevő halálának borzasztó, de múló látványa a legerősebb fékje a bűnözésnek, hanem egy szabadságától megfosztott ember hosszantartó szenvedéseinek példája, aki igavonó baromként robotolva fizeti vissza a társadalomnak, amit ellene vétett”.³⁹)

A mű a büntetés végrehajtásával és az eljárással kapcsolatos adatokon túl gazdag tárháza a régi anyagi büntetőjognak is: a közölt ítéletekből, tabellákból kiderül, hogy miért szabtak ki büntetést (pl. rablás, pénzhamisítás, vérfertőzés, barommal való fajtalanítás, istenkáromlás), továbbá információt kapunk annak fajtájáról, mértékéről, illetve az alkalmazott más szankciókról. A feltárt adatok mutatják az elítéltek származását, nemét, vallását, foglalkozását, lakhelyét.⁴⁰

³⁵ Uo. I. k. 55., 219., 257., 286-287., 291-309. p.

³⁶ Uo. I. k. 126., 133-135., 389-390. p.

³⁷ Uo. II. k. 240., 574. p.

³⁸ Uo. II. k. 246-247. p. – A magyar gyakorlatra befolyással bírt német megoldásokról ld. Richard van Dülmen: A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Bp. 1990.

³⁹ Cesare Beccaria: Büntetett és büntetés. Bp. 1967. 88-89. p.

⁴⁰ Vajna: Hazai... I. k. 107-108., 112., 117-120., 172-173., 264-275. p.

A mű jogtörténeti kuriózumokat is közölt, melyek közül a legmeghökkenőbb az 1782-ben Hont vármegyében – teljesen megalapozatlanul – emberevés miatt halálra ítélt cigányok elleni per anyaga, amely kapcsán a szerző megállapította, hogy az „esetben sem a tárgyi, sem az alanyi tényálladék megállapítva egyáltalán nincsen”, így a majd’ ötven kivégzés „törvényes gyilkosság, Justiz-Mord” volt.⁴¹

Vajna művének talán legfőbb értéke az a hallatlanul gazdag forrásanyag, amelyből felépítette a monográfiát. A szövegben idézett rengeteg eredeti okiraton túl még egy külön okmánytárat is csatolt: ezek a latin, német, magyar nyelvű szabályzatok, utasítások, ítéletek, jegyzőkönyvek, kimutatások hűen megvilágítják a századokon át létezett büntetőjog, eljárás, végrehajtás gyakorlatát, s az adott korban élt emberek tevékenységének, gondolkodásának világát. A munka olyan forrásokat is megőrzött, amelyek az elmúlt évtizedekben megsemmisültek, elkallódtak, hozzáférhetetlenné váltak.⁴²

Ugyancsak a munka értékét és alapvető forrás jellegét jelenti bőséges képanyaga, amellyel a szerző kiegészítette műve írásos részét. Az illusztrációk szemléletesen bemutatják a felhasznált eszközöket (pl. furatos, kancsuka, kalodák), az alkalmazott megoldásokat (pl. lándzsafutás, lefejezés, deresre húzás, keréketörés).⁴³

A monográfia megjelenését a korabeli történeti, jogi és néprajzi sajtó egyaránt tudatta. A méltatások kiemelték Vajna Károly kitartását, mivel „óriási adathalmazt kellett a szerzőnek átkutatni”, s a megírással kapcsolatos nehézségeket, hiszen a „régí büntetésmódok ezerféle szeszélyből folyó mozaikszerűsége hihetetlenül” megnehezítette az „egységesítést és áttekinthetővé tételt”. A létrejött mű viszont „olyan adattömeget nyújt, amelyből bőven meríthet” minden olvasó és felhasználó, mivel az „nemcsak a kriminálistára nézve tanulságos, hanem kultúrtörténeti szempontból is becses”. Az elismerés szerint „lelkiösmeretes munkájának eredményére büszke lehet a szerző”, aki „járatlan rengetegbe vert utat, melyen az utána következőknek sokkal könnyebben fog esni a járás”. Egy másik vélemény pedig azt emelte ki, hogy a mű ösztönzőül szolgálhat a kutatók számára „az elolvasása nyomán kelő számos, sajnos merőben kiaknázatlan és pompás téma részletes feldolgozására”.⁴⁴

Vajna egy olyan művet alkotott, amely megjelenése óta hivatkozásként szolgál a történelmi, jogi, néprajzi, nyelvész szerzők számára.⁴⁵ A monográfia az elmúlt

⁴¹ Uo. II. k. 251-294. p.

⁴² Pl. az ún. emberevő per iratai elkallódtak a Hont vármegyei levéltárból, ld. Puskás Péter – Végh József: Előítélet és verpad. Horpács, 1998. 6. p., így a szerzők a 44-72. oldalon Vajna művét használták. – Ilyenek a magánszemélytől származott források, pl. a Pékáry József nyugalmazott budapesti rendőrfőkapitány-helyettes birtokában volt, 1739. április 20-án kelt hadi articulusok, huszár-rendtartás. Ld. Vajna: Hazai... II. k. 28-39. p.

⁴³ Uo. II. k. 26-27., 74-77., 81., 86., 100-111., 226-230. p.

⁴⁴ Századok, 1907/10. 957. p.; Jogállam, 1907/6. 479. p.; Magyar Jogász-Ujság, 1907/15-16. 191. p.; A Jog, 1907/22. 176. p., Varró István: Vajna Károly: Hazai régi büntetések. Ethnographia, 1908/1. 64. p.

⁴⁵ A kimagasló büntetőjogtudós, Angyal Pál a munkát a „büntető eljárásjog történetét érdeklő jelentős művek” egyikeként használta A magyar büntetőeljárásjog tankönyve (Bp. 1915.) megírásához. (I. k. 34. p.) – Ld. még pl. Tolnai Vilmos: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. Magyar Nyelv, 1913/5., 6., 7.; Makoldy Sándor: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. Ethnographia, 1926/3., 4.; Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a

száz év alatt könyvtárak ritka kincsévé, antikvár árverések olykor felbukkanó becses darabjává vált,⁴⁶ így nagy szolgálatot tett a Pytheas Kiadó, amikor 2007-ben reprintben kiadta a magyar kultúrtörténet egyik alapkönyvét.

* * *

Vajna Károly a büntetés múltjának feltárása során az írásos forrásokon túl nagymennyiségű tárgyi anyag birtokába is jutott, és ez a „körülmény szolgáltatja az eszmét, hogy a még meglevő és megmenthető régi büntető emlékek összegyűjtésére vállalkozzék”.⁴⁷ E gyűjtés vezette őt arra a gondolatra, hogy megfelelő keretek között a tárgyak bemutatására is sor kerüljön. Így már az Országos Börtönügyi Múzeum hivatalos létrehozása előtt a nevezett intézmény érdekében megkeresésekkel élt a hazai gyűjteményekhez a büntetésekhez kapcsolódó tárgyak átadása érdekében. Ezek „készséggel bocsátották át ilyennemű tárgyaikat”, így „aránylag rövid idő alatt sok becses régi emléket sikerült megmenteni a végpusztulástól”.⁴⁸

A királyi ügyészségek, fegyintézetek, települések, magánemberek által adományozott tárgyakból Vajna 1910-ben hozhatta létre az új közgyűjteményt.⁴⁹ Ez év március 10-én adta ki Székely Ferenc igazságügy-miniszter – aki királyi főügyészhelyettesként korábban maga is foglalkozott büntetés-végrehajtási kérdésekkel⁵⁰ – 5900. számú rendeletét, amely alapján a „börtönügy szempontjából tanulságos tárgyak gyűjtésére és megőrzésére Országos Börtönügyi Múzeum” állíttatott fel.⁵¹

A célkitűzés szerint az intézmény a „fő figyelmet olyan tárgyakra fordítja, amelyek a büntetés végrehajtásával, s általában a hatósági represszióval vagy prevencióval állnak összefüggésben”. Ennek megfelelően a gyűjtemény több

török kiűzése után, 1686-1708. Bp. 1962.; O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Bp. 1965.; Bálint Sándor: A szögedi nemzet. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-1977. Szeged, 1977.; Magyar néprajzi lexikon. Bp. 1977-1982.; Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981.; Molnárné Bánki Erzsébet: Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, 1999.; Davidovics Krisztina: A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei – A hóhér. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. Bp. 2006.; Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár. Bp. 2008.; Mezey Barna: Régi idők tömlöcei. Büntetések, börtönök, bakók. Bp. 2010.

⁴⁶ Ld. pl. http://axioart.com/?op=live_item&id=340119 (2008. március 28.) 483., uo.: 457321 (2009. március 7.) 326. tétel. – Érdekesség, hogy készült a műből egy kéziratos, 60 színes képpel illusztrált 606 oldalas összeállítás: Kivonat a Vajna Károly kir. tanácsos és bpesti kir. orsz. gyűjtőfogház igazgatójától írt műből, 1906. Leírta: Klir József. 1927. Ld. <http://www.buchfreund.de/results.php?q=Folterinstrumente>, mely szerint az eredeti „gedrucktes Werk scheint selten zu sein, gilt aber als klassische Arbeit und Standardwerk über das Strafrecht in Ungarns Geschichte” [nyomtatott mű ritka, ugyanakkor klasszikus munka és a magyar büntetőjog történetének alapműve].

⁴⁷ Szabó György: Kalauz az Országos Börtönügyi Múzeumban. Bp. 1913. 3. p.

⁴⁸ Uo. 3. p.; Jelentés az egyesület 1908. évi működéséről. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve, 1909. Kolozsvár, 1909. 7. p.

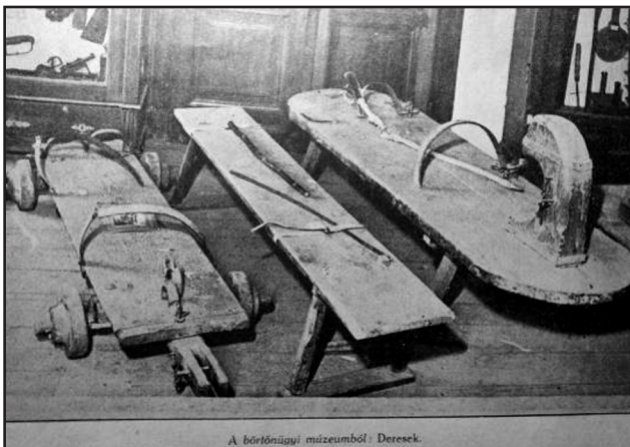
⁴⁹ Szabó: Kalauz... 43-47. p.

⁵⁰ Pl. Székely Ferenc: Börtönügyünk jelen állapota. In: Magyar Igazságügy. 1874. I. k. 101-127. p.

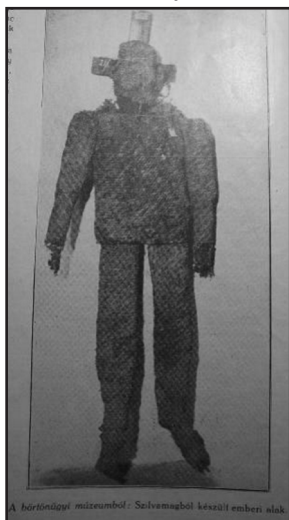
⁵¹ RT, 1910. 308-313. p.

részre tagolódott, amelyek az eljárás és a büntetés történetére, a hatályos végrehajtására, továbbá a fogvatartottak néprajzára, lélek- és embertanára vonatkozó tárgyakat mutatták be. Könyv- és levéltár is tartozott múzeumhoz, amely a gyűjtőfogházban nyert elhelyezést.

Az itteni három terem az alapítás évében 2 389 db tételt foglalt magában: ezek részint a régi eljárásokra (pl. kínzó eszközök, bírói jelképek) és büntetésekre vonatkozó tárgyak (pl. *deresek*, korbácsok, pallosok, akasztófák), képek (pl. a legendás betyárvezér, Rózsa Sándor és bandájának, valamint az őket elítélő bíróságnak tagjai), iratok, a fegyintézeti életre vonatkozó dolgok, rabmunkák (kötelek, lábtörlők) voltak. A múlt bemutatásán túl a múzeum olyan tárgyakat is őrzött, amelyek bűnjelek voltak valamely perben (pl. hamis pénzöntvények, pecsétnyomók), illetve tanulságként szolgálhattak a fegyintézetek személyzete számára, így szökéshez használt (pl. fűrészre alakított kések), vagy becsempészet tárgyak elrejtésére szolgáló dolgok (pl. kefében, cipősarokban, könyvekben bankjegyek).⁵²

A börtönügyi múzeumból: Deresek.

A börtönügyi múzeumból: Szervetmagból készült ember alak.

A gyűjtemény részét alkották a rabok készítményei is, mivel a „bűnöző lelki világának, gondolkodásának megismeréséhez kétségtelenül becses adatokat szolgáltatnak eme tárgyak. Meggyőznek arról, hogy mennyi értékes anyag van sokszor a legelejtesebbnek tartott emberben. Criminalista, pszichiáter, ethnografus egyformán talál a maga számára értékesíteni valót”, de értékesek ezek a dolgok a „gyakorlati börtönügyi pályán működők számára” is. Az elítélt művéhez felhasznál „mindent a mi a keze ügyébe kerül. [...] Kenyér, cérna, kis darab rongy vászon, kavics, pléh, fa, papír”. Az ezekből készült alkotások „legtöbbször igen ötletesek. Ízlésről, humorról, számtalanszor nem csekély művész tehetségről tanúskodik egy-egy készítmény”. Így a börtönügyi múzeumban kiállításra kerültek pl. rajzok, üvegfestések, kenyérből gyúrt szobrok, nyakkendőűk

⁵² A számadatok forrása: A magyar királyi kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1910-1941.[Jelentés]; Szabó: Kalauz... 8., 16., 19., 21., 23., 26., 32. p. – A gyűjteményről közölt képek forrása: Szladek Barna: A börtönügyi múzeumban. Csendőrségi Lapok, 1929/1., 2., 3.

lámpa alkatrészekből, faragások, lószőrfonások, társasjátékok, kártyák, életnagyságú emberi alak szilvماغból.⁵³

A múzeum a 14. § szerint nem volt nyilvános intézmény, az a hivatalos közegek oktatására és tudományos célokra szolgált. A gyűjtőfogház igazgatója vezette, akit az ottani tisztviselők közül kijelölt múzeumi őr segített. Az IM részéről az intézményre egy „szakférfiú” felügyelt, akinek feladata a „múzeum igazgatásának és kezelésének ellenőrzése, tudományos vagy szakszempontból való szükséges irányítása volt”. Vajna mellett néhány évig a kiváló büntetőjogász, Vámbéry Rusztem látta el e feladatot.⁵⁴

Létrehozása után is gyarapodott a gyűjtemény, mivel az IM a múzeum őrét évente egy hónapra kiküldte az „országban még meglévő emlékek felkutatására”, továbbá magánszemélyek és intézmények ajándékaival, letétjeivel. A miniszter megkereste a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét is, közölve, hogy a „börtönügy tudományos művelése és a tudomány gyakorlati ismeretének előmozdítása érdekében országos börtönügyi múzeum felállítását rendelte el”. Ezért az „állami felügyelet alatt álló vidéki múzeumok a börtönügyi és kriminológiai szempontból érdekes tárgyak esetleges feles darabjainak az említett új múzeum részére való átengedésre felhívtak”.⁵⁵

A szervezett gyűjtés eredményeként az igazságügy-miniszter 1913. évi jelentésében megállapította, hogy lényegesen gyarapodott a múzeum anyaga, különösen a levéltáré a városok és vármegyék régi bűnügyi irataival. Szükségessé vált, hogy a „múzeum a közel jövőben a mainál megfelelőbb elhelyezést nyerjen, a mely a gyűjteménynek áttekinthetőbb és rendszeresebb elhelyezését tenné lehetővé”.⁵⁶

A gyarapodásra – 1914-ben 3 758, 1918-ban 3 805 darabból állt a gyűjtemény – és a végleges elhelyezés szándékára figyelemmel a múzeum helyiségeit is betervezték az IM építendő palotájába.⁵⁷ Az 1918 őszére elkészült épületbe, amely ma a Legfelsőbb Bí-

⁵³ Szabó: Kalauz... 9-11., 17. p.

⁵⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1912. Bp. 1912, 501. p.; Magyarország tiszti cím- és névtára, 1918. Bp. 1918. 506. p.

⁵⁵ Szabó: Kalauz... 3. p.; Országos börtönügyi múzeum. [Szerző: M. K.] Erdély, 1912/12. 191. p.

⁵⁶ Jelentés, 1913. 196. p. – Itt nyertek elhelyezést pl. a szászvárosi törvényszék 1739-1848. közötti jegyzőkönyveinek 92 kötete, Szombathely jegyzőkönyvei 1716-1752-ből, a nagyenyedi református kollégium iskolatörvényeinek és törvényszékének, illetve a betyárvilág felszámolására 1869-ben Szegedre delegált törvényszék jegyzőkönyvei, az e bíróság mellett működött Pest megyei tiszti ügyészek rabkönyvei, a pápai uradalom rabjegyzékei 1803-ból. Vö. Az Országos Börtönügyi Múzeum tárgyaiinak ismertetése, könyvtárának és irománytárának jegyzéke. Bp. 1923. 62. p. [Ismeretítés, 1923.]

⁵⁷ A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium palotájának költségvetése. 1913. május 9. (7. KM 81.9.1.)

róságnak és a Legfőbb Ügyészségnek ad otthont, azonban már csak Vajna Károly nyugdíjba vonulása után, 1922-ben költözött a múzeum.

Az 1922. augusztus 16-án kiadott 27475. IM rendelet újraszabályozta az intézmény alapszabályait.⁵⁸ Az 1. § szerint a múzeum „célja a börtönügyi és rokonteremtő szaktanulmányok előmozdítása, az ezekből a szempontokból tanulságos tárgyaknak gyűjtése, megőrzése és tudományos bűvárkodásra átengedése útján”. A felépítés szerint a gyűjtemény „A) A büntető törvénykezés és a börtönügy szempontjából érdekes... B) A büntetések végrehajtásának jelen állapotát feltűntető... C) A letartóztatottak testi és szellemi sajátosságaira jellegzetes... D) A bűncselekmények megelőzése szempontjából jelentős tárgyak” osztályaira tagolódtak, amelyeket a könyvtár egészített ki.

A budapesti Markó utcai épület öt termében elhelyezett múzeum a nyilvánosság elől továbbra is elzártan működött. A magyarázat szerint ez „tapintatosság és mások jogos érdekei felett való órködés”, mivel ott „számos rabmunkát őriznek, melyeknek készítői bűnüket a fegyintézetben levezekelve visszatértek a polgári életbe”, és ha „nevük a nyilvánosság elé kerülne, ez őket erkölcsi és anyagi existenciájukban fenyegetné”.⁵⁹

A vajnai korszakhoz képest ekkoriban a múzeum bővülése csekélyebb (1922 – 3 705, 1929 – 3 712, 1938 – 3 820, 1941 – 3 871 db), s elsősorban az akkori büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó tárgyakkal, dokumentumokkal gyarapodott. Az őrszemélyzet okulására sok szökésnél és öngyilkosságnál használt eszköz (pl. különböző anyagokból készült kötelek, hurkok) került kiállításra.⁶⁰

A legtöbb új tárgy az elítéltek alkotása volt, amelyekről a korabeli tudósítás a következőket írta: „meglepetéssel, csodálkozással tapasztalja a látogató, hogy a szabadságától megfosztott ember az ő kényszerítetlenségében, az unalmában mi mindent tud alkotni”. Az ezeket bemutató teremben láttak „inkább iparművészeti kiállításra emlékeztetnek, mint rabmunkák megőrzésére szánt múzeumra”. E készítmények „nagy részt határozott tehetségről tanúskodnak, sokszor ízlésesek, ötletesek”. Ezek között a legértékesebb, s a legnagyobb munkával létrehozott, az a fából készült hatalmas, a világ 16 nagyvárosának idejét mutató állóóra volt, amit 1915–18 között készített Vácott egy elítélt kosárfonósegéd.⁶¹

A börtönügyi múzeumból: Rab készítette óra, melynek minden alkalmasra laból van. Az óra mellett Dorosich Ferenc áll.

⁵⁸ Igazságügyi Közlöny, 1922/8. 466-469. p.

⁵⁹ Szladek: i. m. 1929/1. 7. p.

⁶⁰ Ismertetés, 1923. 34-36. p.

⁶¹ Szladek: i. m. 1929/2. 44. p., uo. 1929/3. 72. p. – Az óra jelenleg a Kiskun Múzeumban van.

A gyűjtemény Budapest 1944–45-ös ostroma idején jelentősen károsodott, a múzeum pedig az új politikai berendezkedés idején megszűnt. Maradékának jelentős része 1949-ben Kiskunfélegyházára, a Kiskun Múzeumba került. Ebből az anyagból rendezte meg 1969-ben a kiváló jogtörténész, Bónis György „A magyar büntetőjog emlékei 1514–1919” című tárlatot, amely némi átalakítással a mai napig látható.⁶²

* * *

Vajna Károly életét és művét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a műveltségén, érdeklődésén, hivatásán keresztül a történelem egy sajátos részét feltáró, az azzal kapcsolatos tudást megalapozó embert tisztelhetünk személyében, akinek neve örökre fennmarad a magyar kultúrában.

⁶² Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): A százéves Kiskun Múzeum. Kiskunfélegyháza, 2002. 56–57. p.; Átadás-átvételi elismervény. 1951. február 2. (KM 2007.44.7.); A Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza állandó kiállításának tématerve. 1968. szeptember 23. (KM D.A.69.81.); Nánási László: Hazai büntetés-végrehajtási emlékek a Kiskun Múzeumban. Börtönügyi Szemle 2010/1. 79–82. p.